

लोक सेवा आयोग
नेपाल स्वास्थ्य सेवा, आयुर्वेद समूह, पाँचौं तह, कविराज पदको खुला र आन्तरिक
प्रतियोगितात्मक लिखित परीक्षाको पाठ्यक्रम ।

पाठ्यक्रमको रूपरेखा :- यस पाठ्यक्रमको आधारमा निम्नानुसार दुई चरणमा परीक्षा लिइने छ :
प्रथम चरण :- लिखित परीक्षा पूर्णाङ्क :- १००
द्वितीय चरण :- अन्तर्वार्ता पूर्णाङ्क :- २०

प्रथम चरण – लिखित परीक्षा योजना (Examination Scheme)

विषय	पूर्णाङ्क	उत्तीर्णाङ्क	परीक्षा प्रणाली	प्रश्न संख्या	समय
सेवा सम्बन्धी	१००	४०	वस्तुगत बहुउत्तर (Multiple Choice)	५०X२ = १००	४५ मिनेट

द्वितीय चरण

विषय	पूर्णाङ्क	परीक्षा प्रणाली
व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता	२०	मौखिक

द्रष्टव्य :-

- (१) पाठ्यक्रमका रहेका प्रत्येक एकाईबाट ५/५ प्रश्नहरू सोधिने छन् ।
- (२) गल्ती गरेको प्रश्नोत्तरको लागि २० प्रतिशत अंक कटौत गरिनेछ ।
- (३) पाठ्यक्रम लागू हुने मिति : २०५६।१२।४

लोक सेवा आयोग

नेपाल स्वास्थ्य सेवा, आयुर्वेद समूह, पाँचौं तह, कविराज पदको खुला र आन्तरिक
प्रतियोगितात्मक लिखित परीक्षाको पाठ्यक्रम ।

(१) मौलिक सिद्धान्त

आयुर्वेद अवतरण, संहिताकाल, बौद्धकाल, मल्लकाल, नेपालमा आयुर्वेदको विकासक्रम, राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०४८; राष्ट्रिय आयुर्वेद स्वास्थ्य नीति, २०५२; आयुर्वेद स्वास्थ्य संगठन र संस्थाहरूको ज्ञान । पुरुष, प्रकृति, पंचमहाभूत पर्दाथहरूको ज्ञान । त्रिदोष (भेद, स्थान, कर्म, ज्ञान) त्रिगुण, धातु, उपधातुको ज्ञान ।

(२) शरीर रचना तथा क्रिया विज्ञान

शरीर रचना र क्रियागत ज्ञान, अस्थिपञ्जर, मांशपेशी, श्वासप्रश्वास, पाचन, रक्तसञ्चार, उत्सर्जन, प्रजनन प्रणाली, अन्तःस्रावी ग्रन्थी, नाडी प्रणालीहरूको ज्ञान । दोष, धातु, उपधातु, ओज, मल, मर्म, सिरा, धमनी, कोषहरूको ज्ञान ।

(३) द्रव्यगुण विज्ञान:

परिभाषा, प्रयोजन, पदार्थ, रस, गुण, वीर्य, विपाक, प्रभाव, पञ्च भौतिक विशेषता, संग्रह, संरक्षण, कर्महरूको ज्ञान । पारिभाषिक शब्दहरू, संस्थानिक कर्म, गण घटक, आधुनिक औषधि विज्ञानको सामान्य ज्ञान ।

निम्न द्रव्यहरूको रस, गुण, वीर्य, विपाक, आमयिक प्रयोगको ज्ञान:-

अपामार्ग, अर्जुन, अशोक, अश्वगन्धा, अतिविषा, अश्वत्थ, अस्थिसंहारी, अर्क, अहिफेन, आमलकी, आर्द्रक, आरग्वध, इसवगोल, उशीर, उदुम्बर, एरण्ड, एलाद्वय, कण्टकारी, कटुफल, कम्पिल्लक, कटुकी, कपिकच्छु, काँचनार, किराततित्त, कुटज, कुमारी, कुष्ठ, कुपिलु, करवीर, कुलत्थ, कुष्माण्ड, कासमर्द, गुञ्जा, धत्तुर, भल्लातक, बर, वत्सनाभ, सर्पगन्धा, खदिर, गुग्गुलु, गुडूची, गोक्षुर, चक्रमर्द, चित्रक, जातिफल, जीरक, तालिसपत्र, तुलसी, दारुहरिद्रा, द्रोणपुष्पी, धातकी, निम्ब, पलाश, पारिजात, पाषाणभेद, पिप्पली, पुनर्नवा, बाकुची, बिल्व, विभितक, भृंगराज, भूम्यामलकी, मंजिष्ठा, मरिच, मण्डुकपर्णी, मुस्तक, यवानी, यष्टिमधु, रसोन, रास्ना, रुद्राक्ष, रोहितक, वचा, वरुण, वासक, विडंग, विदारीकन्द, शटी, शतावरी, शिग्रु, शिरीष, श्योनाक, शाल्मली, सप्तपर्ण, हरिद्रा, हरितकी, त्रिवृत्त, जटामासी, चन्द्रशूर, जाती, तिल, देवदारु, दूर्वा, द्राक्षा, धान्यक, बला, बबूल, बर्बरी, बृहती, मुशली, मेथिका, लज्जालु, वट, शुण्ठी, सारिवा, दमनक (तितेपाती) ।

(४) रस शास्त्र तथा भैषज्य कल्पना

परिभाषा प्रकरण, खनिज, महारस, रस, उपरस, रत्न, उपरत्न, धातु, उपधातु, विष, उपविषहरूको शोधन सम्बन्धी ज्ञान सहित औषधि कल्पना, पंचविध कषाय कल्पना, चूर्ण, वटी, अवलेह, आसव, अरिष्ट, तैल, घृत, मलहम आदिको प्रयोग मात्राको ज्ञान ।

(५) सामुदायिक चिकित्सा

स्वास्थ्य परिभाषा, स्वास्थ्य शिक्षा, प्राथमिक स्वास्थ्य, वातावरणीय स्वास्थ्य, खोप, परिवार नियोजन, मानस स्वास्थ्य, दुर्व्यसन, जल, फोहरमैला, Vital Statistics, जनसंख्या अध्ययन, पोषण, Carbohydrate, Protein, Fat, Vitamin, खनिज, लवण, कुपोषणजन्य, व्याधिहरू ।

निम्न सरुवा रोगहरूको परिचय, संक्रमण, लक्षण र उपचार व्यवस्था:-

बिफर (Smallpox), ठेउला(Chickenpox), दादुरा(Measles), हाँडे/कर्णमूलशोथ (Mumps), भ्यागुते रोग (Diphtheria), धनुष्टंकार(Tetanus), लहरेखोकी (Whooping cough), पोलियो/अङ्गघात (Poliomyelitis), सन्निपात ज्वर (Typhoid), मष्तिष्क ज्वर

(Meningitis), क्षयरोग/राजयक्ष्मा (Tuberculosis), कुष्ठरोग (Leprosy), यकृतशोथ (Hepatitis), विषमज्वर (Malaria), आउँ (Amoebiasis), कालाज्वर (Kalaazar), श्लीपद (Filaria), दाद/दद्रु (Ringworm), गण्डुस्पदक्रिमी (Roundworm), स्फितक्रिमी (Tapeworm), चूर्णा (Pinworm), अङ्गुसे जुका (Hookworm), हैजा (Cholera), अतिसार (Diarrhoea), अलर्कविष (Rabies), लुतो/पामा (Scabies) ।

(६) शल्य

यन्त्र, शस्त्र, व्रणशोफ, विद्रधि, सद्योव्रण, अष्टविधशस्त्र कर्म, रक्तावसेचन, क्षारकर्म, अग्निकर्म, दग्ध, अर्श, भगन्दर, दुष्टव्रण, परिकर्तिका, मूत्राशमरी, वाताष्ठीला, भग्न, वृद्धि, रक्तस्राव, शूल (Acute Abdomen) हरुका कारण, लक्षण, उपद्रव, चिकित्सा, बन्धन, Cathetar, डूस (Douch), Ryle's Tube को ज्ञान ।

(७) शालाक्य

नासारोग, शिरोरोग, मुखरोग, कर्णगतारोग, नेत्रगतारोगहरुको संख्या, लक्षण एवं सामान्य चिकित्सा ।

(८) कौमारभृत्य स्त्री तथा प्रसूति रोग

स्त्रीरोग परिभाषा, ऋतु सम्बन्धी विकार, श्वेतप्रदर, योनिव्यापद, गर्भाशयभ्रंस, वन्ध्यत्व, स्तनविद्रधि, गर्भ, गर्भिणी व्यवस्था, गर्भव्यापद, गर्भिणी व्याधिहरु, प्रसव विज्ञान, प्रसवव्यापद, सूतिकाकाल, मातृशिशु कल्याणबारे ज्ञान ।

नवजात शिशु परिचर्या, स्तन्य प्रकरण, आहार, वृद्धिविकास, खोप, कुपोषणजन्य व्याधि, नाभीतुण्डी, नाभीपाक, दन्तोद्भेदकालीन व्याधि, बालातिसार, क्षीरालसक, गुदपाक, गुदभ्रंस, कुकुणक, पारिगर्भिक, प्रतिश्याय, श्वास, कास, कामला, मुखपाक, कृमि, शैशवीय, पक्षाघात हरुको निदान, लक्षण, सामान्य चिकित्सा, बालग्रह बारे ज्ञान ।

(९) स्वस्थवृत्त तथा प्राथमिक उपचार

स्वस्थवृत्त ज्ञान :- दिनचर्या, धारणीय, अधारणीय वेग, भोजन, हिताहिताहार, त्रिविध उपस्तम्भ, ऋतुचर्या, जनपदोर्ध्वंस, आचार, रसायन, अष्टांग योग, सद्वृत्त ।

प्राथमिक उपचार :- शक, विष सेवन, नाक, कान, आँखा, वाह्य वस्तु निष्कासन, चोटपटक, रक्तस्राव, दग्ध, Frost bite, Altitude sickness; बौलाहा जनावर सर्प र किराहरुको टोकाई एवं व्यवस्थापन ।

(१०) निदान चिकित्सा

षट्क्रियाकाल, आम चिकित्सा, पञ्चनिदान, बाजीकरण, रसायन, ज्वर, अम्लपित्त, अतिसार, प्रवाहिका, ग्रहणी, अर्श, अग्निमान्द्य, कृमी, पाण्डु, कामला, राजयक्ष्मा, रक्तपित्त, कास, श्वास, हिक्का, स्वरभेद, छर्दि, मूर्च्छा, आमवात, सन्धिवात, वातरक्त, शूल, गुल्म, मूत्रकृच्छ्र, मूत्राघात, मूत्राशमरी, अष्टोदर, शोथ, कुष्ठ, शीतपित्त, उदर, कोठ, विसर्प हरुको ज्ञान । आत्ययिक चिकित्सा व्यवस्था ज्ञान, Status Asthmatic, Coma, Shock, Haemorrhage, Hyperpyrexia, Hypothermia, मूत्रावरोध, Dehydration ।

नमूना प्रश्नहरु :

१. आयुर्वेद शास्त्रमा आयुको अर्थ के हो ?
(क) धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष (ख) मन, आत्मा, शरीर, इन्द्रिय
(ग) मन, आत्मा, जीवन, मरण (घ) जन्म, मरण, धर्म, पुनर्जीवन
२. आयुर्वेद शास्त्रका रचयिता को हुन ?
(क) ब्रह्मा (ख) चरक, सुश्रुत (ग) दक्ष प्रजापति (घ) काशीराज दिवोदास
३. चिकित्साको चतुष्पाद भन्नाले के जनाउँछ ?
(क) शल्य, शालाक्य, कायचिकित्सा, प्रसूतितन्त्र (ख) वैद्य, उपवैद्य, आतुर, औषधि
(ग) वैद्य, आतुर, परिचारक, औषधि (घ) क्षार, अग्नि, शस्त्र, अस्त्र
४. मानस दोषहरु के के हुन ?
(क) वात, पित्त, कफ (ख) सत्व, रज, तम
(ग) रज, तम (घ) रस, रक्त, तम
५. काश्यप संहिताका लेखक को हुन ?
(क) काश्यप (ख) पं. हेमराज शर्मा
(ग) वैद्य प्रियव्रत शर्मा (घ) वैद्य यादवजी विक्रमजी